

OLLI LÖYTTY

Referentiaalisuuden reunaehdot eli Collianderien elämäkerturit luottamusopimusta solmimassa

Tietokirjoittamista määrittelee referentiaalisuuden vaade: sanotulla pitää olla vastineensa todellisuudessa. Tässä artikkelissa elämäkerturi avaa kirjoitusprosessiaan ja pohtii tekemiään valintoja. Miten lukija vakuutetaan kirjoittajan hyvistä aikomuksista ja tulkintojen paikkansapitävyydestä? Samalla siinä kehitellään tietokirjoittamisen tutkimukseen soveltuvaa luottamusopimuksen käsitettä.

Toisten elämästä kirjoittaminen sisältää useita eettisiä ja lukijan luottamuksen herättämiseen tähtäviä valintoja. Kirjoittajan on vakuutettava lukijat paitsi vilpittömistä aikomuksistaan elämäkerran kohdetta kohtaan myös kertomansa paikkansapitävyydestä. Vahvistaakseen uskottavuuttaan toisen elämää koskevan tiedon haltijana, muokkaajana ja kertojana elämäkerturi pyrkii solmimaan lukijan kanssa metaforisen luottamusopimuksen, jota hän perustelee niin retorisin kuin argumentatiivisin keinoin.

Tässä artikkelissa elämäkerturi palaa ”rikospaikalle” ja reflektoi omia kirjoittajan valintojaan. Kirjoitimme Annina Holmbergin kanssa yhteiselämäkerran kuvataiteilija Ina Collianderista (1905–1985) ja kirjailija Tito Collianderista (1904–1989). Kirjapaja julkaisi teoksemme vuonna 2020 nimellä *Ina ja Tito: kohtauksia Collianderien taiteilijaliitosta*. Idean kirjasta saimme toimittaessamme Taina Westin kanssa teosta *Minun Valamoni – tarinoita luostarissa*¹, jossa kerrotaan Heinävedellä sijaitsevan ortodoksisen miesluostarin asukkaista ja ystävistä. Valamon luostari oli Colliandereille merkityksellinen paikka, ja kirjassa on lyhyt luku heidän suhteestaan luostariin.

Yhteis- tai parielämäkerta oli Inan ja Titon tapauksessa luonteva ratkaisu paitsi heidän monivuotisen avioliittonsa takia, myös siksi, että kumpikin eli lapsuudessaan Pietarissa, tosin toisiaan silloin vielä tuntematta, ja muutti Venäjän vallankumouksen pyörteistä Suomeen. Yhteen kietoutuvien elämäntarinoiden lisäksi molempien ylijajaiset ja -kansalliset suku puut muodostavat kulttuurihistoriallisesti kiinnostavan kokonaisuuden. He kokivat samanaikaisen ja -suuntaisen hengellisen herätyksen ja liittyivät ortodoksisen kirkkoon, joka vaikutti voimallisesti molempien taiteelliseen ilmaisuun. Inan kuvataiteeseen ilmestyi yhä enemmän ortodoksisia aiheita ja Tito jopa luopui vuosiksi kaunokirjallisista töistä opiskellakseen ortodoksisia teo-

logiaa ja kääntääkseen kirkkoslaavinkielisiä liturgisia tekstejä ruotsiksi. Heidän vaiheittensa käsittely yhdessä ja samassa kirjassa oli nähdäksemme hyvin perusteltua.

Toisten elämästä kirjoittaminen nosti esiin useita niin tietokäytäntöihin kuin kirjoittamisen etiikkaankin liittyviä kysymyksiä. Elämäkerran kirjoittaminen on kerronnallisen vallan käyttöä, toisen elämään tunkeutumista.² Kirjoitusprosessin aikana mietinkin usein, mikä oikeus juuri minulla on ryhtyä jonkun toisen elämäkerturiksi ilman tämän lupaa ja miten välttää väärän todistuksen lausuminen toisen elämästä?

Tässä artikkelissa avaan ja reflektoin elämäkerran tekoprosessia ja osoitan julkaistusta tekstistä kohtia, joissa näkyy jälkiä itsereflektiivisyydestä ja kerrotun todenperäisyyttä koskevista valinnoista. Kirjoittamisen tutkimuksen lähtökohdista ponnistava tutkimuskysymys kohdistuu siihen, millaisia keinoja elämäkerturilla on vakuuttaa lukijansa tekstinsä todenperäisyydestä ja tulkintojensa pätevyydestä. Julkaistun teoksen ja sitä koskevien muistojen lisäksi aineistona on kirjoittajakumppanin haastattelu sekä kirja-arvosteluja. Artikkelin menetelmällistä otetta voi luonnehtia autoetnografiseksi.

Artikkelin näkökulma johtaa pohtimaan kirjoittamisen tietokäytäntöjä eli tapoja, joilla tietokirjan sisältämää tietoa tuotetaan, muokataan ja tehdään näkyväksi.³ Tiedon käyttö nostaa esiin myös kysymyksen kirjoittamisen etiikasta: Millaisen mielikuvan haluan antaa tai tulen antaneeksi teoksen kohdehenkilöistä? Saavatko he itse ääntään kuuluviin?

Autoetnografia on omien valintojen reflektointia

Oman jo päättyneen kirjoitusprosessin tutkiminen edellyttää autoetnografisesta tutkimusotteesta tuttujen

keinojen käyttöä. Autoetnografia on etnografian alalaji,⁴ joka käyttää tutkijan henkilökohtaisia kokemuksia kuvatakseen ja tarkastellakseen kriittisesti kulttuurisia käytäntöjä, uskomuksia ja kokemuksia. Autoetnografi on paitsi oman tutkimuksensa tekijä, myös sen kohde. Keskeinen tutkimusväline autoetnografiassa on itsereflektio, jonka avulla nimetään ja tutkitaan subjektin ja kulttuurin, erityisen ja yleisen sekä henkilökohtaisen ja poliittisen risteymiä. Näin tehdessään se tunnistaa ja ottaa huomioon tutkijan suhteet ympäristöönsä ja tutkimuskohteeseensa. Autoetnografiselle tutkimukselle on tyypillistä, että se näyttää ihmiset keskellä sitä prosessia, jossa he miettivät valintojaan ja kokemustensa merkityksiä.⁵ Autoetnografinen tieto on paikantunutta eli siinä korostuu tiedon kontekstuaalisuus.⁶

Refleksiivisyys tarkoittaa autoetnografisessa tutkimuksessa sen tunnistamista ja huomioon ottamista, että ”tutkija on aina osa tutkimaansa maailmaa ja että tiedon tuottamisen prosessit ovat kontekstisidonnaisia, historialliseen aikakauteen sidottuja ja kielellisesti välittyneitä”, kuten Anni Rannikko ja Pertti Rannikko tiivistävät. Tästä syystä se edellyttää sitä, että tekemällä oman roolinsa näkyväksi tutkija antaa lukijalle mahdollisuuden arvioida kykyään, keinojaan ja mahdollisuuksiaan tuottaa tietoa käsittelemästään aiheesta.⁷ Autoetnografista tutkimusta on monenlaista ja menetelmäoppaista löytyy tapausesimerkkejä ja malleja vain rajoitetusti. Itse asiassa juuri sen pohtiminen, mitä autoetnografia kussakin tapauksessa merkitsee ja miten sitä milloinkin sovelletaan käytäntöön, on keskeinen osa sen harjoittamista.⁸ Oman kirjoitusprosessin jälkikäteen tutkiminen tuo mukaan vielä ajallisen etäisyyden, joka edellyttää tutkijalta aktiivista muistelua.

Autoetnografiassa voi olla useammanlaisia aineistoja, joista kaikki eivät välttämättä ole dokumentoituja. Siinä määrin kuin aineistossa on kyse henkilökohtaisista muistoista, argumentaation on syytä olla mahdollisimman läpinäkyvää ja refleksiivistä. Muistelutyössä minun ei kuitenkaan tarvitse olla täysin omien muistojeni varassa, vaan voin tarpeen tullen tukeutua teoksen toiseen kirjoittajaan.

Kun siis tutkin elämäkerturin tapoja perustella ja oikeuttaa toimintansa ja solmia lukijan kanssa teoksen todenperäisyyttä koskeva luottamussopimus, tutkin toisaalta omia valintojani – ja tässä tapauksessa myös minun ja kanssakirjoittajani yhdessä tekemiä valintoja – ja toisaalta sitä, miten julkaistussa tekstissä vakuutetaan lukijaa kerrotun paikkansapitävyydestä. Vaikka olimmekin Anninan kanssa valmiit käyttämään kirjoittaessamme kaunokirjalista sivellintä, emme aikoneet ainakaan tieteen tahtoen seipittää mitään sellaista, mikä ei olisi totta.

Tietokirjallisuuden keskeisenä lajipiirteenä ja tunto-merkkinä pidetään usein *referentiaalisuutta*, jolla tarkoitetaan sitä, että kerrotulla on vastineensa todellisuudessa.⁹ Kielen- ja kirjallisuudentutkimuksessa referentiaalisuuden käsitteen avulla tarkastellaan ja selitetään kielen ja sen ulkopuolisen todellisuuden välisiä suhteita ja sitä, miten sanat ja tekstit todelliseen maailmaan viitattaessa tuottavat merkityksiä.¹⁰ Tekstin oletetulla todellisuussuhteella on vaikutuksensa myös kielikäsityksiin: kun tekstiä luon-

nehditaan referentiaaliseksi, kieli ymmärretään todellisuutta koskevan raportoinnin välineeksi ja sen otaksutaan kykenevän kuvaamaan neutraalisti todellisuuden objekteja ja asiointiloja.¹¹

Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että tietokirjallisuuden (*non-fiction*) vastakohtaksi usein määrittyvä fiktio ei voisi viitata todellisuuteen vaan että niiden suhde siihen on erilainen. Toisin kuin tietokirjallisuudessa, fiktiossa tekstin ulkopuoliseen maailmaan viittaavien väitteiden ei tarvitse pitää paikkaansa eikä niiden ylipäänsä tarvitse viitata todellisuuteen vaan –kirjallisuudentutkija Dorrit Cohnin sanoin – ”fiktiivinen teos luo itse maailman, johon se viittaa, juuri viittaamalla siihen”.¹² Asian mutkikkuus käy ilmi, kun elämäkertaan verrataan niin kutsuttuun *biofiktioon*, jossa sekoitetaan kohdehenkilön tiedettyjä elämänvaiheita fiktiivisiin eli tekijän sepittämiin aineksiin. Tällöin rajanveto sen välillä, mikä on referentiaalista ja mikä ei, voi olla huomattavan vaikeatulkintaista.

Tekijän ja lukijan välinen luottamussopimus

Luottamussopimuksen käsite on tässä artikkelissa peräisin kahdesta suunnasta: yhtäältä omaelämäkerran tutkimuksesta ja toisaalta yhteiskuntatieteestä, jossa sen avulla on analysoitu erilaisia vakuuttamisen tapoja. Philippe Lejeune on kirjoittanut tekijä-kertojan ja lukijan välisestä omaelämäkertatutkimuksesta (*pacte autobiographique*) nimenomaan merkinä tekstin referentiaalisuudesta.¹³ Kirjallisuudentutkija Päivi Kososen mukaan Lejeunen teoretisoima omaelämäkertatutkimus koskee muistelemisen ja kuvittelemisen roolia elämähistorian kirjoittamisessa sekä siihen liittyviä totuusehtoja. Vaikka omaelämäkerran todenvastaavuus on subjektiivista, muistin ja kuvittelun muovaamaa todellisuutta, se on kirjoitettu ”totuuden hengessä”. Toisin sanoen ”omaelämäkerran referentiaalisuus on *autoreferentiaalisuutta*” (alkuperäinen kursiivi), eli siinä kerrottujen asioiden paikkansapitävyys on vain periaatteessa lukijan tarkistettavissa. Lukija ei voi varmuudella tietää, kuinka paljon kirjoittaja laittaa tekstiin niin sanotusti omiaan.¹⁴ ”Omaelämäkerran tositahtumallisuus on siten jo lähtökohteisesti erilaatuista kuin yleisessä tietokirjallisuudessa tai historiankirjoituksessa”, kirjoittaa Kosonen. Toisin sanoen se poikkeaa sellaisesta tietokirjoittamisesta, jota sitovat tarkasti säädellyt lähdekriittiset käytänteet, jotka toimivat takeina sanotun todenperäisyydestä.¹⁵

Käytännössä autoreferentiaalisuus voi omaelämäkertoissa viitata esimerkiksi unien tai yliluonnollisten kokemusten kuvaamiseen, mutta koska lukija arvioi tekstiä suhteessa referentiaalisuuden normiin, tälle on tehtävä selväksi, milloin kirjoittaja liikkuu mielikuvittelun puolella. Kosonen muistuttaa kuitenkin, että sopimus ei poista merkityksen huojuntaa. Vaikka omaelämäkerturi väittäisi pysyvänsä totuudessa tai vähintäänkin kirjoittavansa ”totuuden hengessä”, lukija etsii tekstistä muistivirheitä, poikkeamia totuudesta.¹⁶

Lejeunen omaelämäkertatutkimus muistuttaa monessa suhteessa yhteiskuntatieteessä esitettyä ajatusta tutkijan ja

tiedeyhteisön välisestä luottamussopimuksesta. Tutkijan on erilaisin diskursiivisin, tekstuaalisin ja retorisin keinoin vakuutettava lukijansa siitä, että hän kirjoittanut itse tutkimuksensa, että hän on asiantunteva ja luotettava tiedon hankkija, käsittelijä ja tulkitsija ja että hän on tutkimusta tehdessään noudattanut tieteenalansa käytänteitä. Hänen on kyettävä synnyttämään uskottava vaikutelma siitä, että hän raportoi tutkimustuloksiaan hyvässä uskossa ja tarkoituksessa ja että hän ei johda lukijaa tarkoituksellisesti harhaan.¹⁷ Näiden kirjoittajan käytössä olevien keinojen lisäksi luottamussopimuksen syntymiseen vaikuttavat tietysti myös lajikonventiot ja esimerkiksi julkaisupaikka.

Luottamussopimusta perustellaan ja vahvistetaan erityisesti tutkimusprosessia kuvaavissa osioissa, kuten johdannoissa, kirjallisuuskatsauksissa, kysymyksenasettelua ja metodologiaa muotoiltaessa, aineistojen valintaa perusteltaessa ja yhteenvedoissa. Argumentaation läpinäkyvyys on tae siitä, että lukija vakuuttuu tutkimustulosten luotettavuudesta, pätevyydestä ja yleistettävyydestä.¹⁸ Kysymystä tieteellisten tekstien vakuuttavuudesta ja ylipäänsä tietokirjallisuuden referentiaalisuudesta voidaan tarkastella myös suhteessa lajiin kuten elämäkertaan. Tässä artikkelissa käsiteltävä referentiaalisuutta koskeva luottamussopimus on myös elämäkerroille ominainen lajipiirre.

Elämäkerta lajina

Elämäkerralla on pitkä lajitradiotio, ja siksi sellaisen kirjoittamiseen vaikuttavat monet tiedostetut ja tiedostamattomat konventiot. Yksi tällainen vahva käytäntö on kronologisuus eli kohdehenkilön elämä on tapana kuvata syntymästä kuolemaan. Jos elämäkerran kohde on yhä elossa, sulkeuma rakennetaan jotenkin toisin.¹⁹ Elävistä henkilöistä tehty elämäkerta voi olla joko auktorisoitu – eli tehty yhteistyössä kohteen kanssa tai ainakin tämän luvulla – tai auktorisoimaton. Historiallinen elämäkerta on tehty aina omin luvuin, mutta ainakin Suomessa on tapana pyytää kohdehenkilön tai -henkilöiden jälkeläisiltä lupaa kirjoittamiseen.²⁰

Elämäkertalajin sisällä on paljon vaihtelua sen suhteen, kuinka akateemisia tai populaareja ne ovat. Elämäkertoja kirjoittavat niin historian- ja taiteentutkijat kuin toimittajat ja monet muut kirjoittamisen ammattilaiset.²¹ Elämäkerturiksi ryhtyy toisinaan kohdehenkilön sukulainen, jolla ei välttämättä ole aikaisempaa kokemusta vastaavalaisesta tavoitteellisesta kirjoittamisesta.

Kulttuurihistorioitsija Maarit Leskelä-Kärki mainitsee neljä yleistä elämäkertatyyppiä eli elämäntyöbiografian, psykologisen biografian, eksistentiaalisen biografian ja kollektiivibiografian. *Ina ja Tito* sisältää piirteitä kaikista näistä elämäkertatyypeistä. Vaikka emme varsinaisessa leipätekstissä juurikaan analysoi kummankaan kohdehenkilömme tuotantoa, saati pyri arvottamaan heidän elämäntöitään, kirja sisältää kaksi erikseen kirjoittamaamme jälkikirjoitusta, jossa minä kirjoitan Titon kirjailijuudesta ja Annina Inan kuvataiteilijuudesta. Psykologisoivaksi lähestymistapaamme voi luonnehtia ainakin niiltä osin kuin yritämme selittää kohdehenkilöidemme ratkaisuja

varhaisempien elämänvaiheiden avulla. Eksistentiaalisen biografian kuvaus osuu ehkä lähimmäksi kirjamme lähestymistapaa: määritelmän mukaan siinä etsitään kohdehenkilön elämän ydintä, ”sitä suurta elämäprojektia, joka selittää yksilön valintoja sekä näyttää niitä ratkaisuja, joita yksilö on tiettyjen eettisten ja olemista määrittävien kysymysten suhteen tehnyt”.²² Kollektiivibiografiaa, jossa yksilö kuvataan osana jotakin suurempaa ryhmää, kirjamme sitä vastoin muistuttaa suhteellisen vähän, ellei sitten ”Saatesanojen” virittämää pohdintaa Collianderien asemasta kansallisen kulttuurin kentällä lasketa sellaiseksi. Toisaalta kollektiivisuudeksi voinee laskea myös sen, että kerromme painotuksemme olevan pikemmin perhe-elämän kuin taiteen kuvauksessa.²³

Se, miten ja mistä elämäkerturi teoksensa rakentaa, voi vaihdella paljon, mutta käytännössä kirjoittajan on hyödynnettävä taustatiedon ohella myös mielikuvitustaan. Tyypillisesti tällaisen eläytyvän kuvittelun avulla täydennettäviä seikkoja ovat kohdehenkilön ajatukset, motiivit ja intentiot. On yritettävä päätellä, miksi henkilö eli niin kuin eli ja toimi niin kuin toimi. Vaikka perustuukin ulkoisista seikoista johdettuihin tulkintoihin, kohdehenkilön sisäisen elämän kuvaus liikkuu toisin sanoen alueella, jota on tapana kutsua fiktioksi. Seuraavaksi esitelen tarkemmin *Inan ja Titon* syntyprosessia erityisesti lajivalintaa koskevien pohdintojen näkökulmasta.

Taiteilijaparin avioliittoa tutkimassa

Idea Collianderien yhteiselämäkerrasta oli Anninan keksimä. Lähinnä kaunokirjallisuutta aiemmin kirjoittaneelle Anninalle elämäkerturiksi ryhtyminen oli helpompaa kuin minulle. Kokemusta nimenomaan elämäkerroista hän oli saanut kirjoittamalla äidistään Ritva Holmbergista elämäkerran.²⁴ Minä olin kirjoittanut tutkimusproosan lisäksi myös muita tekstilajeja, kuten esseitä,²⁵ leikkimielisen sanakirjan²⁶ sekä kirjeenvaihtoon perustuvan omaelämäkerrallisen ”harjoituskurssin” klassisen musiikin kuunteluun.²⁷ Elämäkerroista minulla ei sitä vastoin ollut kokemusta paitsi sen verran, että olin toimittanut kirjailija Lauri Viidan satavuotisjuhlakirjan,²⁸ mutta senkin sisältö perustui pikemmin kirjailijan tuotantoon kuin elämäntarinaa. Viidalle tyypillisen poetiikan pohtiminen herätti joka tapauksessa minut pohtimaan kirjailijan biografian ja tuotannon välisiä yhteyksiä.

Tekemistäni populaareista tietokirjoista huolimatta olin kirjoittajanidentiteitiltäni ennen muuta tutkija, joka oli oppinut noudattamaan niin muodon, tyylin kuin argumentaationkin puolesta tieteellisen kirjoittamisen ihanteita. Miten siis pääsisin irti akateemisen diskurssin konventioista? *Inaa ja Titoa* tehdessämme jouduinkin opettelemaan uudenlaisen lähestymistavan käsittelemääni tietoainekseen; tai oikeastaan kyse oli pikemmin poisoppimisesta ja johonkin uuteen heittäytymisestä. Koska tiettyyn genreen kirjoittamisella on vaikutusta kirjoittajan identiteettiin, siirtymistä yhdestä lajista toiseen voidaan lähestyä eräänlaisena siirtymätilana.²⁹

Keskustelimme Anninan kanssa jo kirjan suunnittelu- vaiheessa paljon kaunokirjallisuuden ja tietokirjallisuuden eroista ja päädyimme siihen, että kirjamme sijoittuu ikään kuin niiden väliin. Se ei kuitenkaan ollut itsestään selvää, sillä vaihtoehtona oli myös kaunokirjallisempi ote. Emme muista, käytimmekö keskusteluissamme tuolloin biofiktio käsitettä mutta ainakin kirjan julkaisemisen jälkeen olemme pohtineet siitä, miten teoksemme suuntaaminen enempi biofiktio suuntaan olisi saattanut tuoda sille enempi julkisuutta.³⁰

Elämäkerralle ominainen referentiaalisuuden vaade tarkoitti käytännössä sitä, että punnitsimme jatkuvasti kirjoittaessamme, minkä väitteen voimme tietää varmaksi, mikä taas on spekulatiota ja kuinka paljon tätä rajanvetoa pitäisi tuoda tekstissä näkyviin. Kirjan aloittavissa ”Saatesanoissa” pohdimme muistin epäluotettavuutta ja kuinka ylipäänsä on mahdotonta esittää varmaksi asioita ja tapahtumia, joista on vain vähän todistusaineistoa. Tästä esimerkkinä olkoon kohtaus, jossa Ina rikkoo lahjaksi saamansa astiaston. Collianderin lapsilta kuulemamme tarina oli siksi erityisen kiinnostava, että se näytti Inan muista häntä käsittelevistä tarinoista poikkeavassa mielentilassa, nimittäin raivoissaan. Rakensimme suhteellisen pienistä aineksista tunnekylläisen ja konkreettisia yksityiskohtia sisältävän kohtauksen, jossa Ina näyttää itsestään harvinaisen puolen. Avattuuan sukulaisten lähettämän postipaketin, joka sisälsi kokonaisen astiaston, hän rupesi kaikkien yllätykseksi rikkomaan astioita yksi kerrallaan. Selitykseksi tarjoamme sitä, että Ina koki sukulaisten eleen alentuvaksi heidän perhettään kohtaan. Mielestämme kohtaus ikään kuin herätti Inan henkilöihahmon eloon.³¹

Toinen lasten haastatteluissa kuulemamme tapahtumasarja, jota pidimme luonteenkuvauksen kannalta erityisenä ”helmenä” ja jota niin sanotusti venytimme eläytyvän kuvittelun avulla, oli Katin perheen Afrikkaan suuntautunut mutta jo Kökarin kohdalla päättynyt laivamatka. Käytimme sitä esimerkkinä lapsiaan laivamatkalle kannustaneiden Inan ja Titon boheemista elämäntapa- asenteesta ja vertasimme heitä lopulta Muumipappaan ja Muumimammaan, jotka olivat aina valmiina seikkailuun ja rohkaisivat siksi tyttärensä perhettä ryhtymään moiseen uhkayritykseen.³²

”Saatesanoissa” avaamme lukijoille kirjan referentiaalisuuden astetta – käyttämättä kuitenkaan tätä ilmaisua – kertomalla, että olemme tarpeen niin vaatiessa täydentäneet lukemaamme ja kuulemaamme fiktion keinoin. Perustelemme tätä ratkaisua viittaamalla Titon omaelämäkertasarjaan. Titon sukulaiset olivat nimittäin löytäneet sarjan ensimmäisestä osasta (*Bevarat, Lapsuuteni huvilat*) monenlaisia asiavirheitä, mihin Tito seuraavassa teoksessa vastasi aikovansa jatkaa entisellä linjalla vaikkapa sitten virheitä tehden. Titon uhmakkuus rohkaisi meitä hänen elämäkertureitaankin ”vapauttamaan itsemme turhasta varovaisuudesta sillä seurauksella, että jotkut kirjan tapahtumista on kuvitettu hyvinkin kaunokirjallisia keinoja käyttäen”.³³ Erityisesti juuri tuo ”Saatesanoihin” sisältyvä viittaus soveltamiimme ”kaunokirjallisiin keinoihin” näyttää antaneen syykkettä pohdinnoille kirjan

romaanimaisuudesta. Joissakin kritiikeissä pohditaankin kirjamme sijoittumista kaunokirjallisuuden ja tietokirjallisuuden välimaastoon.³⁴

Irtautuminen tieteellisen kirjoittamisen käytänteistä tarkoitti toisaalta liki rajatonta kielellistä vapautta ja toisaalta sitä, että minulla ei ollut enää väitteilleni ja tulkintoilleni tietolähteiden tarjoamaa nojaa. Kirjoittamiselleni lajinvaihdolla oli monenlaisia seurauksia. Tietolähteiden dokumentoimisesta luopuminen tuntui lisäävän sanojeni painoa. Kohdehenkilöiden elämää koskevat kuvaukseni olisivat nimenomaan minun esittämiäni ja yksin minä kantaisin vastuun niiden paikkansapitävyydestä (tosin tässä käsittelemäni kirjan tapauksessa vastuu jakautui kahden kirjoittajan kesken). Uuden tekstin luomisen kannalta tämä päätäntävalta aiheutti tutkijaminälleni huimausta: mihin oikeastaan perustan tämän tai tuon tulkintani? Toisin sanoen piti luottaa rationaalisen ajattelun lisäksi omaan intuitioonsa, mikä oli minulle ainakin osittain uutta. Toisaalta myös laadulliselle tutkimukselle on ominaista asioiden kytkeminen toisiinsa, luova päättelyminen ja ehkä jossain määrin myös ehdottelevien tulkintojen tekeminen, eikä intuitionkaan roolia tutkimuksessa pidä vähätellä etenkin silloin, kun tulkitaan inhimillisen toiminnan merkityksiä.

Vapaudesta käyttää kielen eri ilmaisukeinoja vapaammin kuin tieteellisessä diskurssissa olin haaveillut pitkään. Tutkijan kielenkäyttöä säätelevät monen tasoiset normit, joista osa liittyy juuri referentiaalisuuteen. Taustalla vaikuttaa ihanne, jossa tavoitellaan mahdollisimman yksitulkintaista ilmaisua.³⁵ Jos haluaa siirtyä tutkimuskirjoittamisesta vaikkapa juuri yleistajuiseen elämäkerran kirjoittamiseen, on opittava pois ahtaasta tavasta ajatella kielen suhdetta todellisuuteen ja yritettävä ajatella kielen monitulkintaisuus ilmaisulliseksi voimavaraksi. Minun kohdallani tämä tarkoitti myös sitä, että elämäkerturiksi ryhtyessäni minulla olisi käytettävissä huomattavasti laajempi valikoima kieli- ja tyylikeinoja kuin tutkimusta tehdessäni.

Vaikka yritin parhaani kirjoittaa lennokkaasti ja värikkäästi, tutkimuksenteossa käytetyn kielellisen rekisterin rajoitteista piittaamatta, alusta alkaen oli selvää, että Annina edusti kirjailijana eri koulukuntaa kuin minä. Lisäksi kirjoitustyyliimme eroihin vaikuttivat persoonalliset ilmaisutapamme. Olimme kuitenkin päättäneet kirjoittaa kirjan yhdessä siten, että lopputuloksessa ei eroteltaisi tekijöiden osuuksia (tosin päädyimme lopuksi laatimaan kirjaan omat erilliset osuudet, joissa kerromme myös henkilökohtaisista lähtökohdistamme kirjahankkeeseen). Yhteinen teksti edellytti sovittua työnjakoa ja jaettua näkemystä siitä, miltä lopputuloksen pitäisi näyttää, jotta me molemmat voisimme tekijöinä allekirjoittaa sen.

Se, millä perusteella alun perin jaoimme aihepiirit ensimmäisten versioiden kirjoittamista varten, ei perustunut kirjoittajien tai kohdehenkilöiden sukupuoleen tai uskonnolliseen vakaumukseen. Kun kyselin Anninalta tätä artikkeliamme varten kirjoitusprosessistamme, muistelemme aihe- ja teemajaon syntyneen täysin intuitiivisesti, ”tunteella”. Keskustelussa totesimme myös, että tämä on syytä

”Sinänsä on harmi, ettemme tulleet säästäneeksi eri versioita ja dokumentoineeksi käsikirjoitukseen vuoron perään tekemiämme muutoksia, sillä se olisi tarjonnut hedelmällisen aineiston yhteiskirjoittamisen prosessin tutkimiseksi.”

sanoa ääneen juuri siksi, että tietokirjallisuuden kohdalla tällaiset tunteisiin perustuvat ratkaisut eivät välttämättä nouse esiin, ja kirjoitusprosessi saatetaan esittää rationaalisempänä ja johdonmukaisempänä kuin se tosiasia on. Anninan ja minun tapauksessa työnjakoa sujuvoitti vielä se, että pitkäaikaisesta ystävydestä johtuen välillämme vallitsi täysi luottamus.³⁶

Käytännössä yhteisen tekstin luominen tarkoitti sitä, että ”pallottelimme” toisillemme tekstejä edestakaisin, kommentoimme ja täydensimme niitä, siirtelimme vuorollamme virkkeiden, kappaleiden ja lukujen paikkoja, poistimme päällekkäisyyksiä ja rakensimme ajatussiltoja osien välille, ja lopputuloksena oli käsikirjoitus, josta oli jälkikäteen liki mahdotonta osoittaa sormella jommankumman kirjoittamia kohtia. Vaikka pystynkin tunnistamaan tekstistä tietyjä yksityiskohtia, kuten kielikuvia tai muita kohosteisia ilmauksia, jotka voin varmuudella todeta joko Anninan tai minun keksimiksi, kirjoitusprosessin aikana käsikirjoituksen tekstistä tuli aidosti yhteistä. Sinänsä on harmi, ettemme tulleet säästäneeksi eri versioita ja dokumentoineeksi käsikirjoitukseen vuoron perään tekemiämme muutoksia, sillä se olisi tarjonnut hedelmällisen aineiston yhteiskirjoittamisen prosessin tutkimiseksi.

Annina kuitenkin muistuttaa, että siinä mielessä työskentelyämme leimasi usein selkeä työnjako, jossa minä kaivoin esiin tietoja ja tuotin pohjatekstejä, kun taas Anninan vastuulla oli tekstin viimeistely ja dramaturgiset ratkaisut, joita hän teki toisinaan varsin omavaltaisesti. Erityisen toimiva tämä työnjako oli silloin, kun Annina oli kirjoittamassa Edinburghin kirjailijaresidenssissä ja minä etsin hänelle tarvittavia tietoja Suomesta. Kaiken kaikkiaan Annina kuvaa yhteistyötämme hänen kannaltaan

”luksukseksi”, koska hän saattoi näin kirjoittaa omalla ”mukavuusalueellaan” eikä hänen tarvinnut muuttaa kirjoitustyyliään aiempaa ”tietokirjallisemmaksi”.³⁷

Rakenteelliset ratkaisut askarruttivat meitä paljon jo suunnitteluvaiheessa. Teoksemme poikkeaa monista taiteilijaelämäkerroista siinä, että se kertoo pariskunnasta ja pyrkii tekemään sen mahdollisimman tasapuolisesti. Pitkässä avioliitossa eläneet Collianderit tukivat ja täydensivät toisiaan taiteilijoina. Miten tämä rinnakkaisuus ja vastavuoroisuus käytännössä esitettäisiin tekstissä? Vuosikymmeniä kestävästä yhteisestä vuosista huolimatta heillä oli luonnollisesti myös omat erilliset elämänsä. Ideamme kunnianhimoisuus käy ilmi, kun sitä vertaa yhteen henkilön keskittyviin elämäkertoihin, joissa päähenkilön puolison vaikutus jää väistämättä sivurooliin.³⁸ Emme halunneet noudattaa kirjassa tiukkaa kronologiaa vaan jäsensimme kohdehenkilöiden elämäntarinoita teemojen kautta, mikä monimutkaisti jonkin verran kirjan rakennetta.

Kerromme Collianderien elämäntarinoita kahdella aikatasolla. Nyt-otsikkojen alla on preesensissä kirjoitettuja avainkohtauksia, joiden avulla – Anninan sanoin – ”mennään sisään” johonkin suurempaan teemaan, kun taas Ennen-otsikkojen alla kerronta on imperfektissä. Preesensissä kirjoitettujen kohtausten tarkoitus on tuoda tapahtumia lähemmäksi lukijoita ja auttaa näin heitä eläytymään kohdehenkilöiden kohtaloihin.³⁹ Helpottamaan tätä paikoin ehkä vaikeasti seurattavaa rakennetta on kirjan loppuun lisätty kohdehenkilöiden elämäntarinoita kuvaavat rinnakkaiset aikajanat. Lisäksi lukujen alkusivulla on muutaman virkkeen pituiset, hieman vanhahtavaan tyyliin laaditut sisältökuvaukset. Tässä esimerkki:

”Boheemit aatelistavat / kertoo ensin Titon lapsuudenperheen yrityksistä rakentaa uusi elämä Suomessa ja sen jälkeen Inan ja Titon seurustelusta, naimisiinmenosta ja yhteiselämän aakkosten opettelusta. Rahasta he eivät niinkään välitä, kunhan saavat syödäkseen, mutta ajan ja tilan järjestäminen kummankin taiteelliselle työlle vaatii venymistä. Luku liikkuu pääasiassa vuosissa 1920–1935, ja siihen sisältyy heidän ensimmäisen paratiisinsa löytyminen Kuokkalan Villa Golickesta sekä esikoistyttären syntymä.”⁴⁰

Lähteet ja tietokäytännöt

Lähdeaineistoa kartoittaessamme havaitsimme, että Colliandereita käsittelevää tutkimusta on yllättävän vähän: Titosta oli tehty uskontotieteen väitöskirja,⁴¹ hänen Saksa-yhteyksiään käsittelevä lisensiaatintyö⁴² ja muutamia pro gradu -tutkielmia. Inasta puolestaan löytyi tietoja lähinnä muutamasta näyttelykatalogista⁴³ sekä graduista⁴⁴ ja artikkeleista⁴⁵. Titoa ja tämän tuotantoa on käsitelty myös esseistikkassa.⁴⁶

Ongelmaksi muodostuikin se, että Titosta oli saatavilla huomattavasti enemmän kirjallista aineistoa. Hänen omaelämäkertasarjansa oli tietysti monessa suhteessa rikas tietolähde mutta samalla lähdekritiikin kannalta mitä ongelmallisin. Se tarjosi heidän yhteisistä vuosistaan kovin subjektiivisen näkökulman ja oli kaiken lisäksi kirjoitettu hyvin kaunokirjalliseen tyyliin, mikä tässä tapauksessa tarkoittaa ennen muuta kielen poeettisuutta ja rakenteen fragmentaarisuutta. ”[Omaelämäkerran] roolia historian lahjomattomana todistajana kyseenalaistavat subjektiivisuuden lisäksi muistin heikkoudet ja kielellisten painotusten vaikutukset”, kuten toteamme kirjassamme.⁴⁷ Mietimme, kuinka paljon voisimme luottaa Titon kuvauksiin omasta ja perheensä elämästä. Mikä olisi tällaiseen *autoreferentiaalisuuteen* perustuvan teoksen painoarvo tietolähteenä? Kävi nimittäin ilmi, että Tito välttelee puhumasta joistakin itselleen selvästikin epämieluisista aiheista, kuten myötäsukaisesta suhtautumisestaan natsi-Saksaan, ja jättää siksi kertomatta osasta sodanaikaisista Saksan-vierailuistaan. Myös yksityiselämän puolella oli tapahtumia, joihin hän viittaa hyvin epämääräisesti tai jättää kertomatta niistä kokonaan.

Inasta ei ole olemassa vastaavaa aineistoa. Hän oli persoonana selvästi puolisoaan introvertimpi eikä jättänyt jälkeensä omaelämäkerrallisia tekstejä. Saimme siis tietää kohtalaisen perusteellisesti sen, mitä Tito halusi kertoa omasta sisäisestä elämästään, mutta Inasta meillä oli haastattelujen, näyttelykirjojen ja lehtikirjoitusten lisäksi vain hänen kuvataiteensa, jonka tulkitsemiseen omaelämäkerrallisena todistusaineistona meillä ei ollut taitoa eikä oikeastaan haluakaan. Inan kohdalla olimme enemmän sen varassa, mitä Collianderin lapset äidistään kertovat.

Keskeisimmäksi lähdeaineistoksi muodostuikin Collianderien lasten eli Marian (syntynyt 1931), Katarinan eli Katin (1939–2022) ja Sergiuksen (syntynyt 1949) haastattelut. Tapasimme heitä useamman kerran, Mariaa ja Katia Helsingissä ja Sergiusta Valamossa, jossa hän toimi

siinä vaiheessa työ- ja luottamustehtävissä. Olimme tietoisia, että haastateltavien iän puolesta alkoi olla viimeisiä mahdollisuuksia haastatella heitä. Kaikeksi onneksi he osoittautuivat paitsi aikaansa seuraaviksi ja hyvämuistisiksi myös hämmentävän avoimiksi ja riemastuttavan huumorintajuisiksi ihmisiksi. Lasten lisäksi haastatelimme Marian tytärtä Baba Lybeckiä, Inan taidetta kerännyttä Tuomo Seppoa ja Titosta uskontotieteen väitöskirjan tehnyttä Eira Hernbergiä. Emme äänittäneet haastatteluja ja teimme niiden aikana vain kursorisia muistiinpanoja, mutta keskustelimme niistä Anninan kanssa välittömästi haastattelun jälkeen ja kirjoitimme niistä saamamme tiedot suoraan käsikirjoitukseen. Haastattelussa Annina korostaa, kuinka tärkeää oli tehdä Collianderien lasten haastattelut yhdessä ja käydä niistä saamamme uudet tiedot ja näkökulmat läpi keskustellen.⁴⁸ Se, että emme äänittäneet tai muutoin dokumentoineet haastatteluja, oli näin jälkeenpäin ajatellen erittäin huono ratkaisu, jolla on epäilemättä myös vaikutuksensa paitsi teoksemme jatkokäyttöön Colliandereja koskevassa tutkimuksessa myös sen uskottavuuteen todenmukaisena kuvauksena kohteitemme elämästä.

Tiedonhankinnan menetelmänä haastattelu oli minulle uutta. Alusta asti oli selvää, että muistelemiseen vaikuttivat haastateltavien luonteet. Siinä missä Sergius oli pedantti ja muisti tarkasti vuosiluvut, isosisko Maria saattoi kuvata vanhempiaan hyvinkin lennokkaasti. Vaikka lasten antama todistus vanhemmistaan ja näiden välisistä suhteista oli suurimmalta osin yhtenevä, huomasimme joidenkin yksityiskohtien kohdalla myös ristiriitaisuuksia.

Kun haastattelin Anninaa tätä artikkelia varten, hän toi esiin vielä yhden tärkeän lähdeaineiston eli valokuvat. Niiden etsinnässä avainhenkilö oli kustannustoimittajamme Ulla Salmi. Kuviin sovelsimme metodia, jota voisi kutsua eläytyväksi kuvitteluksi. Se auttoi pohtimaan sekä henkilöhahmojen luonteita että erilaisia miljöitä: millaisia ihmisiä olivat Inan vanhemmat, joista meillä ei ollut paljoakaan muuta tietoa, tai millaista oli elämä Kuokkalan boheemissa kesäparatiisissa? Annina vertasikin valokuvien avulla kuvittelua dekkareista tuttuun johtolangoista päätelyyn.⁴⁹

Tyyli-, rakenne- ja lähdekysymysten lisäksi meitä askarrutti kysymys koko hankkeen oikeutuksesta. Ainakin itse tulini sitä pohtineeksi paljon. Millä oikeudella ryhdyn Collianderien kertojaksi? Miten tehdä oikeutta kahden ihmisen liitolle ja puhua esimerkiksi heidän tunteistaan toisiaan kohtaan? Kun alun perin sain tietää heidän kolmesta yhä elossa olevasta mutta jo ikääntyneestä lapsestaan, aloin pelätä, mitä he ajattelisivat aikeestamme. Ja kun kohdehenkilöihin hieman enemmän perehdyttyäni ymmärsin, että heidän elämässään oli vaikeita, mahdollisesti häpeäkin aiheuttavia asioita, joista kirjoittaminen voisi loukata heidän muistoaan ja jälkeläisiään. Tällaisia asioita oli erityisesti Titon paikoin runsas alkoholinkäyttö ja perheen kuopuksen – isänsä silmäterän – dramaattinen pakeneminen luostarista ja luopuminen munkkeudesta.

Haasteeksi voi kutsua myös haluamme käydä vastaan niitä vallitsevia stereotyyppioita, joiden mukaan sekä Tito

että Ina ovat ennen muuta – tai jopa ainoastaan – ortodoksia taiteilijoita. (Tätä kirousta emme välttämättä onnistuneet ainakaan täysin murtamaan, mitä ainakin osittain selittää se, että kirjan julkaisi kristillisestä julkaisuprofilistaan tunnettu kustantaja Kirjapaja.)

Luottamusopimuksen lopullinen muoto

Kirjan nimeä mietittiin pitkään. Halusimme siihen etunimien avulla tiettyä intiimiyttä, mutta sukunimi piti saada jotenkin mukaan tunnistamista varten. Inaa ja Titoa ei niinkään tunnettu pariskuntana kuin kahtena itsenäisenä taiteilijana, eli pelkät etunimet eivät riittäneet siihen, että lukijat olisivat tunnustaneet kirjan kohdehenkilöt Colliandereiksi. Sanapari ”kohtauksia taiteilijaliitosta” viittaa Ingmar Bergmanin ohjaamaan televisiosarjaan (ja samannimiseen elokuvaan) *Kohtauksia eräässä avioliitosta* (1973), mutta sen varsinainen tarkoitus on vihjata kirjan sporadisuudesta; emme olleet esittämässä mitään definitiivistä tulkintaa vaan erillisiä ”kohtauksia”, joka sanana taas viittaa esityksellisyyteen ja näyttämöllisyyteen ja tekee näkyväksi kirjallisen sommitelmamme dramaturgista luonnetta. Jo kirjan alaotsikko voidaan siis tulkinta osaksi tekijöiden ja lukijoiden välistä luottamusopimusta. Alaotsikon avulla lukija saa vihjeen representaation välittyneisyydestä; kirjalta ei kannata odottaa sen enempää kuin eräänlaisia näyttämöä varten valikoituja ja dramatisoituja tilanteita Inan ja Titon elämästä pariskuntana. Kirjan referentiaalisuudelle piirretään jo kirjan nimellä rajat, jotka lukijan on hyvä tiedostaa ryhtyessään lukemaan sitä. Haastattelussa Annina muistuttaa vielä siitä, että avioliiton sijaan alaotsikkoon valittiin sana taiteilijaliitto korostamaan Inan ja Titon prioriteetteja: heidän elämässään kaikki ratkaisut tehtiin nimenomaan taiteen ehdoilla.⁵⁰

”Saatesanat” on jo luonteensa takia ilmeisin paikka antaa lukuohjeita ja kirjoittaa näkyviin referentiaalisuuden reunaehdoja eli mitä lukijan on syytä ottaa huomioon arvioidessaan teoksessa kerrottujen tarinoiden paikkansapitävyyttä. Käytämme aluksi jonkin verran tilaa ”tutkimusmenetelmämme” kuvaamiseen. Kerromme, että keskeisenä tietolähteenämme ovat Inan ja Titon kolmen lapsen haastattelut, joita ei ole kuitenkaan dokumentoitu, joten lukijalla ei ole edes periaatteessa mahdollisuutta tarkastaa kirjassa esitettyjen väitteiden paikkansapitävyyttä. Tässä suhteessa luottamusopimus perustuu elämäkerturien autoreferentiaalisuuteen, eikä lukijan auta kuin uskoa tekijöiden haastatelleen Colliandereiden lapsia ja välittävän heidän kertomat tiedot korrektisti. Tätä korostaa myös väitteemme, että keskustelut Colliandereiden lasten kanssa ”tuntuu antavan valtuutuksen” koko elämäkertahankkeelle.⁵¹

”Saatesanat” sisältää suoranaisen anteeksipyyntöä. Kerromme olevamme ”piinallisen tietoisia elämäkertoihin liittyvistä eettisistä ongelmista etenkin tapauksissa, joissa päähenkilöt eivät ole enää itse puolustautumassa mahdollisilta vääriä tulkintoilta”. Kirjoitamme näkyviin itsereflektiivisiä pohdiskelujamme, jotka voi tulkita apologian esittämiseksi:

”Mikä oikeus meillä olisi [...] asettua heidän nahkoihinsa, emmehän ole heitä koskaan edes tavanneet”. Esityksemme suhteellisuutta korostaaksemme tyrkytämme lukijalle tulkintamalla, jonka avulla lukija voi halutessaan arvioida kirjaa myös sen tekijöiden omakuvana: ”[...] elämäkerta on aina väistämättä myös tekijöidensä näköinen”.⁵²

Perusteeksi kirjan tekemiselle tarjoamme yksinkertaisesti Colliandereja koskevan tiedon puutetta:

”Tietokirjan painoarvoa voi mitata sillä, kuinka suuren tiedollisen aukon se täyttää. Tällä perusteella kirjamme on hyvinkin tarpeellinen [...]”.⁵³

Samalla ehdotamme heidän taiteelleen laajempaa tulkintakontekstia: ”Nostaessamme heidät esiin haluammekin samalla tuulettaa kansallisia taidekäsityksiä”.⁵⁴ Puhe aiempaa laajempien tulkintakehysten tarpeesta sisältää tietysti myös kritiikin aikaisempien tulkintojen kapeudesta. Väitämmekin heidän tarinoittensa ”monimuotoistavan” käsityksiä suomalaisesta taiteesta ja taiteen suomalaisuudesta.⁵⁵ Rakennamme näin tekstiin näkökulmaa, jossa jo pelkästään taustakonteksti tekee Inasta ja Titosta kiinnostavia todisteita suomalaisen kulttuurin ylirajaisuudesta.

Luottamusta tekijöiden paneutumiseen aiheeseensa vahvistaa myös kohta, jossa kerromme eräänlaisista sinunkaupoista kirjan tekijöiden ja kohdehenkilöiden välillä: ”Odottamattoman helposti kävi myös se, että aloimme puhutella kirjan päähenkilöitä heidän etunimillään”.⁵⁶ Korostamme esittämiemme näkemysten väistämätöntä kapeutta ja säilytämme lopulta vastuun kokonaistulkinnasta lukijoille: ”Lukijalla on kuitenkin vapaus täydentää luomaamme mielikuvaa tutustumalla Inan taiteeseen ja Titon kirjoittamiin kirjoihin”.⁵⁷

Kirjan toinen osa sisältää ainoastaan kaksi lyhyttä lukua: minun kirjoittamani ”Tito ja lohikäärmeensurmaajan langanohut keihäs” ja Anninan kirjoittama ”Ina ja omenapuun oksastamiseen tarkoitettu englantilainen veitsi”. Oma lukuni alkaa eräänlaisella maadoituksella Colliandereille tärkeään paikkaan, Valamon luostariin Heinävedellä, jossa kirja sai alkunsa ja jossa kirjan kirjoittajat aikoinaan tutustuivat toisiinsa. Luottamusopimuksen vahvistamiseksi voi tulkita sen, että mainitsen Anninan olevan ortodoksi ja osoitan elämänhistoriani kautta myös omia kokemuksiani ja tietojani ortodoksisesta elämäntavasta. Tulen näin vahvistaneeksi mielikuvaa tekijöistä aiheensa asiantuntijoina.

Katson myös tarpeelliseksi mainita, että pääasiallinen tiedonhankinnassa käyttämämme menetelmä, haastattelut, on minulle uusi, ja pyydän näin implisiittisesti anteeksi siinä ilmenneitä mahdollisia puutteita. Toisaalta oman aloittelijuuteni tunnustaminen todistelee sitä, että olen tehnyt työni vilpittömän mielin ja parhaani yrittäen. Tällainen taktinen paljastus on omiaan vahvistamaan vaikutelmaa kirjoitusprosessin läpinäkyvyydestä.

Läpinäkyvyyden nimissä tuon myös esiin kirjan kirjoittamisen aikana kokemani oppimisprosessin:

”Tämän kirjan tekeminen on merkinnyt minulle uuden ilmaisutavan opettelua. Se ei ole tarkoittanut ainoastaan minulle kovin rakkaista lähdeviitteistä luopumista, vaan myös poisopettelua monista tutkimuskirjoittamista raskauttavista konventioista.”⁵⁸

Paljastamalla, kuinka vaikeaa tätä kirjaa kirjoittaessaan oli luottaa omaan intuitioonsa ja käyttää rohkeasti mielikuvitustaan, teen näkyväksi välitilaani kahden eri kirjoittajaidentiteetin välillä. Tällaiselle genrejen väliselle siirtymätilalle onkin tyypillistä huomion kiinnittyminen kirjoittamiseen toimintana.⁵⁹ Lukijan silmissä sekin todistelee vilpittömyyttäni Collianderien elämäkerturina.

Omassa loppuluvussani pyrin myös valmistautumaan sellaista kritiikkiä vastaan, jossa kirjaamme tarkasteltaisiin tutkimuksena:

”[V]aikka tämä kirja ei täytäkään varsinaisen tutkimuksen kriteereitä, tässä esitetyt tulkinnat perustuvat huolella punnittuun [...] tietoon. Ihan jokaista yksityiskohtaa emme voi todistaa tapahtuneeksi, mutta minulla on vahvat perusteet uskoa, että tarinamme päähenkilöt saattaisivat hyvinkin kestää tulkintamme heidän elämänsä vaiheistaan.”⁶⁰

Se, että viittaa asiaperustelujen sijaan ”uskooni”, johon väitän minulla olevan ”vahvat perusteet”, edustaa tietysti autoreferentiaalisuutta, sillä en tarjoa esityksemme paikkansapitävyyden tueksi mitään muuta kuin oman uskoni. Lukijan ei siis auta kuin luottaa minuun ja kirjoittajakumppaniini. Samalla se merkitsee sen tunnus-tamista, että joidenkin tekemiemme ratkaisujen (kuten lähdeviitteiden puuttumisen ja haastattelujen dokumentoimattomuuden) takia lukija on suljettu sellaisen tiedon ulkopuolelle, joka auttaisi arvioimaan tekstin referentiaalisuuden astetta.

Lopussa on armo

Autoetnografin lailla olen tässä artikkelissa ollut sekä tekijän että kohteen paikalla. Tavoitteeni on ollut kah-talainen: yhtäältä olen halunnut soveltaa autoetnogra-fista (tieto)kirjoittamisen tutkimusta ja kehittää luotta-mussopimuksen käsitettä, jonka avulla voi analysoida, miten tietokirjassa ja erityisesti toisten elämää kuvaavissa tietokirjoissa tuotetaan tekstiin referentiaalisuuden vai-kutelma. Toisaalta olen halunnut tuoda esiin kirjoitus-prosessiin sisältyviä pohdintoja – tässä tapauksessa sekä yksin että yhdessä kirjoittajakumppanin kanssa – erilai-sista tietokäytäntöihin, rakenneratkaisuihin ja tyyliin liit-tyvistä valinnoista. Lopputulos on toivoakseni näyttänyt kirjan tekoprosessin ruumiinavaukselta: näin(kin) kirjoja tehdään. Sikäli myös tämä artikkeli voidaan tulkita osaksi luottamussopimusta, sillä sen avulla lukijalla on yhä enemmän välineitä arvioida kirjamme referentiaali-suutta.

Yksittäistä kirjoitusprosessia kuvatessaan artikkelini osallistuu samalla tietokirjoittamista ja -kirjallisuutta kos-

kevaan laajempaan tieteelliseen keskusteluun. Teoksen *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat* johdantoluvussa me kirjan toimittajat, Anne Mäntynen, Ida Henritius ja minä, mainitsemme olennaisen puutteen tietokirjallisuutta koskevassa tutkimuksessa: ”Monet tietokirjoiksi luoki-teltavat teokset ovat olleet tutkimuksen kohteina omilla tutkimusaloillaan, esimerkiksi historiakirjat historian-tutkimuksessa, mutta kiinnostus ei ole välttämättä kohdis-tunut niiden ’tietokirjallisuudellisuuteen’, eli sellaisiin piirteisiin, jotka tekevät niistä tietokirjallisuutta.⁶¹ Olen tässä artikkelissa tarttunut yhteen tärkeänä pitämäni tie-tokirjoittamista ohjailevaan piirteeseen, joka koskee elä-mäkerroissa ja ylipäänsä tietokirjallisuudessa olennaista kysymystä tekstin referentiaalisuudesta.

Virittelin myös kysymystä elämäkerran kirjoittamisen oikeutuksesta ja todistelin, että saimme työllemme koh-dehenkilöiden jälkeläisten siunauksen. Väitin siis, että meidän tekijöiden ja kohdehenkilöiden jälkeläisten välillä vallitsi luottamussopimus. Keskinäistä luottamustamme vahvisti keskusteluissa usein esiin noussut ajatus armosta ja anteeksiannosta. Eivät Maria, Kati ja Sergius vaikut-taneet kantavan kaunaa vanhemmilleen, vaikka nämä tekivät kasvatuksessaan virheitäkin. Myös Inan ja Titon vanhuusvuosia tuntui värittävän keskinäinen harmonia, johon ei kuulunut vanhojen syntien muistelu. Minusta ja Anninasta tuntui, että tuo hyväksymisen ilmapiiri ulottui myös meihin.

Vastapainoksi toisen elämään tunkeutumista koske-ville iteseytyöksille jaan tähän lopuksi ajatuksen elämä-kertagenreä tutkineelta Maarit Leskelä-Kärjeltä,⁶² jonka mukaan elämäkertaa voi pohtia muutoinkin kuin luval-lisena tai luvattomana tunkeutumisena jonkun toisen alueelle. Parhaimmillaan elämäkerta voi tehdä toisen näkyväksi ja antaa tälle äänen. Näin kirjaammekin voisi ajatella muistutuksena Ina ja Tito Collianderin olemas-saolosta; kirjoittamamme elämäkerta tekee heille tilaa laajemmassa historiadiskurssissa, jossa neuvotellaan jat-kuvasti siitä, kuka on muistamisen ja muistelemisen ar-voinen. Toivomme, että elämäkertarepresentaatiomme ei ainakaan estäisi Inan ja Titon omia ääniä kaikumasta kirjamme lukijoiden mielisä.

Viitteet

- 1 Toim. Holmberg, Löytty & West 2017.
- 2 Leskelä-Kärki 2017, 15; Henritius 2023, 38.
- 3 Ks. Mäntynen, Löytty & Henritius 2023, 26–29.
- 4 Rannikko & Rannikko 2021, 58.
- 5 Adams, Holman Jones & Ellis 2014, 1–2; Sirkkilä 2022, 259; Uotinen 2010, 179.
- 6 Uotinen 2010, 179.
- 7 Rannikko & Rannikko 2021, 61.
- 8 Sirkkilä 2022, 261; Uotinen 2010, 178.
- 9 Lassila-Merisalo 2023, 171.
- 10 Strätling 2018, 384.
- 11 Luostarinen & Välvirronen 1991, 61–63.
- 12 Cohn 2006, 23–24.
- 13 Lejeune 1989.

- 14 Kosonen 2023, 48.
 15 Sama, 49.
 16 Sama.
 17 Aro 1991, 21.
 18 Törrönen 2002, 38.
 19 Leskelä-Kärki 2017, 9–13.
 20 Henritius 2023, 32–33.
 21 Leskelä-Kärki 2017, 17.
 22 Leskelä-Kärki 2017, 19; elämäkertatyy-
 peistä ks. tarkemmin Österberg 1996.
 23 Holmberg & Löytty 2020, 16.
 24 Holmberg 2017.
 25 Esim. Löytty 2008; Löytty 2011.
 26 Hazard & Löytty 2007.
 27 Lindgren & Löytty 2012.
 28 Löytty 2017.
 29 Kuusela 2020, 55–58; Bawarshi 2003.
 30 Holmberg 2024.
 31 Holmberg & Löytty 2020, 25–26;
 Holmberg 2024.
 32 Holmberg & Löytty 2020, 108–109;
 Holmberg 2024.
 33 Holmberg & Löytty 2020, 12.
 34 Katja 2020; Kosonen 2020.
 35 Luostarinen & Väliaverronen 1991,
 62–63.
 36 Holmberg 2024.
 37 Sama.
 38 Sellaisia on ilmestynyt myös molemmis-
 ta kohdehenkilöstämme oman kirjjam-
 me jälkeen. Gothoni 2023a; 2023b.
 39 Holmberg 2024.
 40 Sama, 75.
 41 Hernberg 1989.
 42 Holmlund 1999.
 43 Lammassaari & Arseni 1991; Ahto-
 la-Moorhouse 2006.
 44 Rantakaulio 1998.
 45 Esim. Palin 2012.
 46 Pennanen 1982; Salminen 1984.
 47 Holmberg & Löytty 2020, 213–214.
 48 Holmberg 2024.
 49 Sama.
 50 Sama.
 51 Holmberg & Löytty 2020, 13.
 52 Sama, 12.
 53 Sama, 15.
 54 Sama, 16.
 55 Sama, 15.
 56 Sama, 14.
 57 Sama, xxxx.
 58 Sama, 211.
 59 Kuusela 2020, 73.
 60 Holmberg & Löytty 2020, 211.
 61 Mäntynen, Löytty & Henritius 2023,
 31.
 62 Leskelä-Kärki 2017, 23.
- Kirjallisuus**
- Adams, Tony E., Holman Jones, Stacy & Ellis, Carolyn, *Autoethnography. Unders-
tanding Qualitative Research*. Oxford
University Press, Oxford & New York
2014.
- Ahtola-Moorhouse, Leena (toim.), *Ina Col-
liander*. Ateneum, Helsinki 2005.
- Aro, Jari, *Sosiologia ja kielenkäyttö. Retoriikka,
narratiivi, metafora*. Tampereen yliopisto
1999. Verkossa: [trepo.tuni.fi/bitstream/
handle/10024/67229/sosiologia_ja_kie-
lenkäyttö_1999.pdf?sequence=1&isAl-
lowed=y](https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/67229/sosiologia_ja_kielenkäyttö_1999.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
- Bawarshi, A. S., *Genre and the Invention of
the Writer: Reconsidering the Place of
Invention in Composition*. Utah State
University Press, Utah 2003.
- Cohn, Dorrit, *Fiktio mieli* (The Distinction
of Fiction, 1999). Suom. Paula Korho-
nen, Markku Lehtimäki, Kai Mikko-
nen & Sanna Palomäki. Gaudeamus,
Helsinki 2006.
- Gothóni, Raili, *Ina Colliander – människan
bakom bilderna*. Svenska folkskolans
vänner, Helsinki 2023a.
- Gothóni, Raili, *Tito Colliander. Pakolainen,
ortodoksi, kirjailija*. (Tekijän suomeksi
muokkaama rinnakkaisteos kirjalle Raili
Gothóni: *Tito Colliander: Människan
bakom böckerna*, Svenska folkskolans
vänner, Helsinki 2021.) Kulttuuriosuus-
kunta Partuuna, Helsinki 2023b.
- Hazard, Kaarina ja Löytty, Olli, *Tää on taas
tää. Parisuhteen sanakirja*. WSOY,
Helsinki 2007.
- Henritius, Ida, *Elämäkerta lajina – kirjoitta-
jan tulkinta toisen elämästä*. Teoksessa
Tietokirjallisuuden lajit ja rajat. Toim.
Ida Henritius, Olli Löytty & Anne
Mäntynen. Gaudeamus, Helsinki 2023.
- Holman Jones, Stacy, Adams, Tony E. & Ellis,
Carolyn (toim.), *Handbook of Autoeth-
nography*. Routledge, New York 2016.
- Holmberg, Annina, *Tahto ja bohto. Ritva
Holmbergin taiteilijantie*. Siltala, Hel-
sinki 2017
- Holmberg, Annina, Löytty, Olli & West,
Taina (toim.) *Minun Valamoni. Tarinoita
luostarista*. Kirjapaja, Helsinki 2017.
- Holmberg, Annina & Löytty, Olli, *Ina ja Tito:
kohauksia Collianderien taiteilijaliitosta*.
Kirjapaja, Helsinki 2020.
- Holmberg, Annina, Haastattelu Tampereella
8.4.2024.
- Holmlund, Carl-Johan, *Politiittisen pyhiinvael-
tajan profiili: Tito Collianderin subde
kansallissosialistiseen Saksaan*. Julkaise-
maton lisensiaatintutkimus. Helsingin
yliopisto 1999.
- Katja, Ina ja Tito – kohtauksia Collianderien
taiteilijaliitosta. Katveita-blogi, 2010.
Viitattu 28.6.2024. Verkossa: [katveita.
wordpress.com/2020/08/23/ina-ja-ti-
to-kohtauksia-colliaanderien-taiteilija-
liitosta/](https://katveita.wordpress.com/2020/08/23/ina-ja-tito-kohtauksia-colliaanderien-taiteilijaliitosta/).
- Kosonen, Päivi, Kaleidoskooppikuvia
Collianderien taiteilijaliitosta. Agricola –
Suomen humanistiverkko 2020. Viitattu
28.6.2024. Verkossa: [agricolaverkko.fi/
review/kaleidoskooppikuvia-colliaand-
rien-taiteilijaliitosta/](https://agricolaverkko.fi/review/kaleidoskooppikuvia-colliaanderien-taiteilijaliitosta/)
- Kosonen, Päivi, Tietokirjallisuuden rajoilla:
Omaelämäkerta, muistelmat ja auto-
fiktio. Teoksessa *Tietokirjallisuuden
lajit ja rajat*. Toim. Ida Henritius, Olli
Löytty & Anne Mäntynen. Gaudeamus,
Helsinki 2023.
- Kuusela, Sari, Siirtymätalassa. Autoetnogra-
finen tutkimus kirjoittajan matkasta
proosan pariin. *Scriptum* 1/2020.
Verkossa: [jyx.jyu.fi/bitstream/han-
dle/123456789/68658/scriptum120.
pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/68658/scriptum120.pdf?sequence=1&isAllowed=y).
- Lammassaari, Taina ja pappismunkki Arseni,
Ina Colliander: puun kosketus. Otava,
Helsinki 1991.
- Lejeune, Philippe, *On autobiography* (Moi
aussi, 1986). Käänt. Katherine Leary.
University of Minnesota Press, Minnea-
polis 1989.
- Leskelä-Kärki, Maarit, *Toisten elämät. Kir-
joituksia elämäkeroista*. BTJ Finland,
Vantaa 2017.
- Löytty, Olli, *Maltillinen butu ja muita kirjai-
tuksia kulttuurien kohtaamisesta*. Teos,
Helsinki 2008.
- Löytty, Olli, *Kulttuurin sekäkäyttäjät. Esseitä*.
Teos, Helsinki 2011.
- Löytty, Olli (toim.), *Luojan palikkaleikki. Es-
seitä Lauri Viidasta*. Teos, Helsinki 2017.
- Lindgren, Minna & Löytty, Olli, *Sinfoniaani-
sin terveisin. Kirjekursin klassisen musiikin
maailmaan*. Teos, Helsinki 2012.
- Mäntynen, Anne, Löytty, Olli & Henritius,
Ida, *Lähtökohtia tietokirjallisuuden laji-
en tutkimukseen*. Teoksessa *Tietokirjalli-
suuden lajit ja rajat*. Toim. Ida Henritius,
Olli Löytty & Anne Mäntynen. Gaudea-
mus, Helsinki 2023.
- Palin, Tutta, Luontojen ja kulttuurien välissä:
vitalismi Ina Collianderin varhais-
tuotannossa. Teoksessa *Erot ja etiikka
feministisessä tutkimuksessa*. Toim. Kirsti
Lempiäinen, Taru Leppänen ja Susanna
Paasonen. Utu-kirjat, Turun yliopisto,
Turku 2012.
- Pennanen, Eila, *Kirjailijatar ja hänen miehen-
sä sekä muita esseitä*. WSOY, Helsinki
1982.
- Rannikko, Anni & Rannikko, Pertti, Au-
toetnografia ja vaikenemisen kulttuuri.
Teoksessa *Tutkiva mielikuvitus. Luovat,
osallistuvat ja toiminnalliset tutkimus-
menetelmät yhteiskuntatieteissä*. Toim.
Sanna Rynnänen & Anni Rannikko.
Gaudeamus, Helsinki 2021.
- Salminen, Johannes, *Rajamaa*. Suom. Risto
Hannula & Kyllikki Härkäpää. WSOY,
Helsinki 1984.
- Sirkkilä, Hannu, Autoetnografia. Teoksessa
Kulttuurien tutkimuksen menetelmät.
Toim. Outi Fingerroos, Konsta Kajander
& Tiina-Riitta Lappi. SKS, Helsinki
2022.
- Strätling, Regine, Referentiality. Teoksessa
*Handbook of Autobiography / Autofiction.
Volume I: Theory & Concepts*. Toim.
Martina Wagner-Egelhaaf. De Gruyter,
Boston, Berlin 2018.
- Törrönen, Jukka, Tieteellisen tekstin rakenne.
Teoksessa *Tieteellinen kirjoittaminen*.
Toim. Merja Kinnunen & Olli Löytty.
Vastapaino, Tampere 2002.
- Uotinen, Johanna, Kokemuksia autoetno-
grafiasta. Teoksessa *Vaeltavat metodit*.
Toim. Jyrki Pöytä, Helmi Järviuoma &
Sinikka Vakimo. Suomen Kansantietou-
den Tutkijain Seura, Joensuu 2010.